

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ԱՇԽԱՐՀԻՑ

Հայոց գրամատիկական ընկերութեան խմբի ներկայացումները Թիֆլիսում

Թիֆլիսի հայ հասարակութեան կեանքում այս ներկայացումները կազմում են սակաւաթիւ յուսաւոր երեւոյթներից մէկը: Շնորհիւ ընկերութեան վարչութեան և թատրոնական կոմիտէի եռանդին, բարեխղճութեանը և գիտակցական վերաբերմունքին, ներկայացումների գործը առ այժմ յուսալու իրաւունք է տալիս, եթէ ի հարկէ հայ հասարակութեան սառչէ անտարբերութիւնը չը գայ իր ծլի մէջ խեղդելու այնքան գեղեցիկ յոյսը:

Խումբն այս տարուայ համար կազմուած է հայ բնմի լուսագոյն ոյժերից, որոնց մէջ աչքի են ընկնում հայ հասարակութեան վաղածանօթ և սիրելի անուններ:

Անցեալ սեպտեմբերի կէսից բացուած է թատրոնական սեզոնը և մինչև այժմ տեղի են ունեցել արդէն ութ ներկայացումներ, խաղացել են՝ «Պատիւ», Զուգերմանի «Բարեկամներ», «Կրիչչինսկու հարսանիքը» Սուխով-Կօբիլինայի, «Վանիւշինի զաւակները» Նայդենովի (երկու անգամ), «Արքայ Լիր» Շէքսպիրի, «Ունէր իրաւունք» Շիրմանզադէի և «Անմեղ մեղաւորներ» Օստրովսկու:

Այս անգամ մենք կանգ կ'առնենք վերջին չորսի վրայ, որոնք մի քանի տեսակէտով աւելի հետաքրքրութիւն են ներկայացնում թէ գերակատարների խաղը բնորոշելու և թէ չօշափած հասարակական—բարոյական գաղափարների կարեւորութեան համար: «Վանիւշինի զաւակները» այն գրական գործերից մէկն է, որ անյայտութեան մէջ ծածկուած մի հեղինակի անուն կարող է մէկէն յայտնի դարձնելու Նայդենով իր

պիեսայի համար իրբեւ նիւթ ընտրել է կենսական ամենասովորական, ամենարանալ երեւոյթներն մի շրջան, հարուստ վաճառականի ընտանեկան կեանքն իր առօրեայ արտայայտութիւններով և հոգեբանական մանրակրկիտ և հմուտ վերլուծութեամբ, այդ արտաքուստ սովորական, անշանկ երեւոյթներն տակ բացել է կեանքի խոշոր վէրքեր, խորին դրամատիզմ:

Դուք տեսնում էք հարուստ վաճառական Վանիւշինին, վաթսուն տարեկան մի ծերունի, որ քառասուն տարի աշխատել է, տքնել է «կոպէկ կոպէկի հետ արիւնով է կապել» իր զաւակների ապագայի, նրանց երջանկութեան համար: Եւ նրա զաւակները բազմաթիւ են, ահա մեծ որդին, որ գիմնազիան աւարտել է և օգնում է հօրը խանութում, ահա նրանից փոքրը, որ դեռ սովորում է, երկու աղջիկները, որոնք ամուսնացել են, երկու ուրիշները, որոնք դեռ սովորում են: Ինքն իր կնոջ հետ ապրում է տան առաջին յարկում, իսկ երեխաները վերելում՝ դաստիարակչուհիների հսկողութեան ներքոյ: Երկար ժամանակ նրան թւում է, թէ ամեն բան լաւ է ընթանում, թէ ինքը երջանիկ է, գործ ունի, հարստութիւն ունի, լալն կերպով ծախսում է իր զաւակների կրթութեան համար: Զէ որ նրանք բոլորն էլ զանազան դպրոցներում են, Զէ որ նրանց վրայ հսկում են դաստիարակներն ու դաստիարակչուհիներն, ուրիշ էլ ինչ: Ամեն բան լաւ է. նա իր պարտքը կատարած է համարում դէպի իր զաւակները, սովորում են նրանք արգեօք, ինչ են անում դաստիարակները, ծառաները. ինչ է կատարում վերելում, երեխաների հետ, այդ նա չը գիտէ, նա չի էլ ուզում իմանալ, բաւական Զէ միթէ, որ նա նրանց բոլոր պէտքերը հոգում է, որ բոլորին էլ ուսում է տալիս, մնա՞ւածն ինքն իրան կը լինի:

Եւ մնացածն ինք իրան է լինում: Մեծ որդին հէնց հայրական յարկի տակ ապրում է իր ազգականուհու հետ, փոքր որդին գիշերները փախչում է ով գիտէ ուր և անց է կացնում կապածելի կանանց հետ, ծախսելով տնից գողացած փողերը. մի աղջիկը խաբւում է և իր անմեղութիւնը զոհ է բերում մի խարդախ շարլատանի, որ միևնոյն ժամանակ մեծ քրոջ ամուսինն է. երկու փոքր աղջիկները առաւօտից երեկոյ ականջները զոհ են դնում իրանցից մեծերը: Եւ ամբողջ քաղաքում յայտնի, պատուաւոր ու բարեկիրթ համարուած Վանիւշինի ընտանիքը ներքուստ ներկայանում է, որպէս գանգրենով բռնուած մի մարմին, որ օր աւուր քայքայւում, նեխւում է և դիմում է դէպի անխուսափելի կատաստրոֆը:

Եւ մի օր Վանիւշինն իմանում է, թէ ինչ սարսափելի

ցաւ է ծածկուած իր բարեկիրթ, պատաւար համարուած ընտանիքում: Երկրորդ աղջիկը մի շարժուայ ամուսնացած՝ յետ է գալիս հօր տուն, որովհետեւ ամուսինը նրան ձեռում է և փող է պահանջում մի մութ խայտառակութիւն ծածկելու համար: Յետոյ յայտնւում է, որ իր տանն ապաստանած որր ազգականունին զո՛ւ է իր մեծ որդու զոփանքին, փոքր որդին դուրս է վնդուում գիմնազիայից, վատ վարքի համար և այլն և այլն:

Հարուած հարուածի յետեւից ընկնում են ծեր Վանիւշիի զլխին, նա բաց աչքերով տեսնում է իր օջախի և իր ոտքերի տակ բացուած նիւթական և բարոյական անդունդը, տեսնում է այն, ինչ այնքան ժամանակ թագնուած էր իրանից շորհիւ իր ետսէր, նիւթապաշտ անհոգութեան, այս ու այն կողմն է ընկնում, ճար, հնար է փնտռում ընտանիքի բարոյական շէնքը փրկելու, որ ճարճատում է ամեն կողմից: Խորհրդի է կանչում իր միամիտ, պարզ կնոջը, ի զուր, ցնցումն այնքան զօրեղ է, կատարուածներն այնքան անսպասելի, որ նա իսպառ կորցնում է գլուխը, չլկում է յուսահատում, և նետում է նոյն անդունդի, նոյն ընդհանուր կատաստրօֆի մէջ վերջ տալով իր կեանքին:

Այս պիեսայի նիւթը թէեւ վերցրած է ուսն կեանքից, գործող ածինք կրում են ուսն անուններ, բայց համարձակ կարելի է ասել, որ տաղանդաւոր հեղինակը իր այս գործով բացել է մի ցաւ, որ ընդհանուր է նոյն պայմաններում ապրող բոլոր ազգերի ընտանիքների համար: Սա մի անողորմ ապտակ է բոլոր նրանց, որոնք փողի ամենակարողութեան կուլտի քրմեր են, որոնք կարծում են թէ կեանքի մէջ անգամ բարոյականութիւնը կատարելալ է, երբ նա բաղմում է ոսկու գահի վրայ, թէ դաւանների դատարակութիւնը վարձով գնուելիք ապրանք է շուկայում և կարելի է հնչուն գրամով ձեռք բերել: Սա մի յախուռն ու կսկծեցուցիչ մեղադրական ակտ է ուղղուած կեանքի միակողմանիութեան, չոր՝ սիւթապաշտութեան դէմ, մի դառն դաս բոլոր նրանց, որոնք յիմարաբար կամ գիտակցօրէն աշխատում են իղէալը, բարոյականութիւնը՝ կեանքին գեղեցկութիւն, փայլ, տուող վսեմ հոգեկան պահանջները՝ ստորադասել իրանց գարշելի սիւթապաշտ էգօրիմին և իրանց ցխոտ ոտների տակ տորել այն ամենը ինչ մարմնի, ստամոքսի համար անպէտք է:

Կեանքն իր ամբողջութեամբ մի վսեմ ներդաշնակութիւն է, ուր բնական օրէնքների տրամաբանութիւնը որպէս գերազոյն իշխող՝ մարդկային նիւթական և բարոյական պահանջներին համապատասխան տեղ ու կարգ է սահմանել: Անհնարին է անպատիժ կերպով խախտել այդ ներդաշնակութիւնը, անհնարին է

աղաւաղել, խեղաթիւրել ընտելիւնը առանց որ այդ յանցաւոր փորձի հակահարուածը նոյն փորձի հեղինակի գլխին ընկնէր: Վանիւշիններով լիքն է և մեր կեանքը, ներքուստ նեխուած, քայքայուած, իսկ արտաքուստ փայլուն ընտանիքների նմուշներով լիքն է և մեր միջավայրը ու իրականութիւնը. վատ հասկացուած և այլանդակուած քաղաքակրթութիւնը միայն ընդ ասիականութեան և մի շարք այլ բացասական ֆակտորների հետ կրճոււմ է շատ ընտանիքների գոյութեան հիմքերը, հիւծախտի պէս քամում է նրանց ներսը, կրքերն ու ակտերը եռում են արտաքին վայելչութեան քողի տակ, բայց դրամը, անունը իրանց արտաքին փայլի շողերով շարունակում են ոսկեզօծել այդ բոլորը: Շրջապատը խօսում է փախուկով, գլուխը թափ է տալիս խորհրդաւոր ձեւով, բայց շարունակում է գլխարկ հանել և մինչեւ զետիկ խոնարհուել, երբ անցնում է ոսկու ոյժը ներկայացնող այդ ցեխոտուած կուռքը, որի տունը հրէշաւոր երեւոյթներով լի մի դժոխք է ներկայացնում: Փարիսեցի մի հասարակութեան մէջ, ուր բարոյական շանտաժ գերիշխող է, ուր մէջքերը ճկուն են և ժպիտներն աժան՝ ընտանիք, ընտանեկան սրբութիւն, օջախի պատիւ միշտ ֆիկցիաներ են, դատարկ հրէշիւններ, որոնք շինուած են ծածկելու համար բարոյական հրէշաւոր այլանդակութիւններ, հասարակական կազմը քայքայող, կրճտող ցաւեր:

Եւ այս գեղեցիկ պիեսան ունեցաւ իր յաջող դերակատարները: Ես առանձին սիրով եմ կանգ առնում պ. Պետրոսեանի (Վանիւշին հայրը) խաղի վրայ: Խոյս եմ տալիս արդէն խիստ բանալ դարձած ֆրազներից, որոնցով պիտի ասէի թէ պ. Պետրոսեան սկզբից մինչեւ վերջը լաւ տարաւ խաղը, իր դերումն էր, թէ նա լաւ ուսումնասիրել էր իր դերը: Ըստ իս դերը մենակ գրքի մէջ կամ ուրիշ խաղերը դիտելով ուսումնասիրել անկարելի է: Որեւէ է դեր կեանքի մի կտորն է և նրա նմուշներով, նրա անալոգիաներով լիքն է յայտնի իրականութիւնը: Եւ այն պատկերացնելու, կենդանի, կատարեալ դարձնելու համար լաւ դերասանն ստիպուած է ինդիւկցիայով սինտեզ կազմել կեանքի տուած բաղմամբիւ հոգեբանական փաստերից և նրա արդիւնքը դնել բեմի վրայ հասարակութեան առաջ: Պ. Պետրոսեանի խաղը հէնց դրանով էր հետաքրքիր, ինձ թւում է որ նա իր կեանքի ճանապարհին տեսել է և ուսումնասիրել է բազմաթիւ ծեր, զժբաղտ հայրեր, աւելին կասեմ ապրել է նրանց հոգին այրող ցաւերով: Այլապէս ինչպէս բացատրել նրա այն սիրուն յեւտը, որով ծանր մտահոգութեան և ներքին կոկորի վայրկեաններին նա քաջքում է իր ծեր ալիքները մեղմով, ա-

սես չլիլած խաղում է նրանց հետ Որքան գեղեցիկ, որքան նշանակալից է նրան գլխի օբօրելը և նրանից յետոյ մի կետին յառած նրա մտայլ հայեացքը։ Նրա շարժումներից իւրաքանչիւրը հոգեկան ներքին աշխարհի մի պերճախօս արտայայտութիւն էր։ Մի քանի տեղ պ. Պետրոսեան տուեց իսկապէս պատկերներ, որոնք կ'ապրեն յիշողութեան մէջ, ինչպէս բնութեան մի գեղեցիկ տեսարան, որ մնում է տպաւորուած մեր գլխում և խաղում է մեր երեւկայութեան հետ։ Այդ պատկերներից ամենացնցողը այն տեսարանն է, ուր նա լսում է փոքր որդու խոստովանութիւնը և գրկում ու համբարում է նրան։ Քանի աչքեր թացացան հասարակութեան մէջ, այդ վայրկենին պ. Պետրոսեան մի լաւ վարպետ էր, որ իր ձեռքի մէջ բռնել էր այնքան սրտեր և քամում էր, քամում իր ուզածի պէս ինչպէս զոյգ ափի մէջ փոքրիկ թրպրտաող թռչուն պահող մի չարածճի մանուկ։

Պ. Արէլեան Վանիւշինի մեծ որդու համեմատաբար երկրորդական և բնաւորութեան տեսակէտից չ'ամբողջացրած մի փոքր անորոշ դերում իրան յատուկ տաղանդով կարողացաւ հասարակութեանը ներկայացնել մի յաջող տիպ հարուստ Զանիլ bon vivant-ի, որ աշխատանքի, կրթիչ նուիրական բովից չի անցել, որ սակայն լաւ գիտէ չապլել ուրիշների վաստակն իր եռասէր պէտքերի համար։ Որքան մի դեր լաւ կազապարուած չէ, որքան նա իրրեւ հոգեբանական ամբողջութիւն լաւ չնշտուած սահմաններ չունի, այնքան աւելի դժուար է դերակատարի խնդիրը։ Մի փոքր անփորձ, կամ պակաս շնորհալի դերասանն այդ դէպքում գլուխը կորցնում է, ասես խճճւում է, հոգեբանական ցանցաւ հիւսուածքի մէջ։ Դերասանի իսկական տաղանդը, նրա խաղի ոյժը հէնց նրանում է կայանում, որ նա կարողանում է շատ անգամ ուղղել հեղինակին, նրա տուած պատկերի վրայ իր վրձինը մի քանի անգամ տանել, բերել, այսպէս ասած շարունակել, լրացնել նրա գործը։ Ծիշտ մի այդպիսի լրացուցիչ և հմուտ աշխատանք կատարեց պ. Արէլեան, մի քիչ յեղեղած ու ձգձգուած դերից նա կարողացաւ ստեղծել մի կենդանի տիպ, և գրական ստեղծագործութեան ֆիկցիան հաւանականութեան և իրականութեան ճշգրիտ պատկերն ստացաւ։ Պ. Մամիկոնեան Վանիւշինի կրտսեր որդու գիմնազիստ Ալեօշայի դերում՝ հոգեկան յոյզերի նուրբ զիտողութիւն ցոյց տուեց, ինչպէս և անպայման արտիստական շնորք։ Ամենից աւելի նրա խաղի մէջ մարդու գրաւում են այդ անարուեստ, չը ճնշուած, ազատ շարժումները։ Նրա դէմքը երբէք պարապ չէ, նա խօսի թէ չը խօսի, մի բան անի կամ չանի,

այդ միեւնոյն է, պ. Մամիկոնեանի դէմքը շարունակ խօսում է: Երբ նա բեմի վրայ է, նրա գրաւած անկիւնը միշտ հետաքրքիր է: Ժամանակից առաջ հասունացած, չը հասկացուած և իր բաղդին ձգուած այդ գիմնազիստը չնորհիւ պ. Մամիկոնեանի գրաւիչ էր ինչպէս իր վշտի, նոյնպէս և իր խենթութիւնների ժամանակ:

Երկու անգամ նրա զօրեղ միմիկան իր դէմքից կախեց բոլոր հայեայքները. նախ երբ նա յափշտակուած դիտում էր իր սրտի ընտրածի պատկերը, և երկրորդ՝ երբ պատրաստուում էր մօր թագցրած փողերը գողանալ: Բոլոր նշաններից երեւում է, որ պ. Մամիկոնեան պէտք է կարողանայ հայ բեմի վրայ աչքի ընկնող տեղ գրաւել, եթէ (և այդ «եթէ»-ն փոքրերից չէ), եթէ աւելի մշակի իր հայերէնը, մանաւանդ արտասանութիւնը: Երբեմն հնչիւններն ու շեշտերն այնքան խորթ են, որ մարդ կարծում է լսել հայերէն խօսող մի օտարականի: Մնացած դերակատարները համարեա առանց բացառութեան լաւ տարան իրանց դերերը մինչև վերջը: Բայց անկարելի է մի քանի խօսք չասել օր. Խիթարեանի մասին, որ կատարում էր Վանիւշինի փոքր աղջիկներից մէկի դերը: Օրիորդն այդ օրը բեմի վրայ մի կենդանի, կայտառ թռչնակ էր, և նրա տխրութիւնն ու ցնծութիւնն էլ թռչնակի էր, վարակիչ ու գրաւիչ: Երրորդ գործողութեան վերջում նա էր, որ իր վերին աստիճանի անկեղծ յուզմունքով, իր բնական ու յախուռն վշտի և զայրոյթի արցունքով առաջ բերեց այն խորապէս ազդող դրամատիզմով լի տեսարանը: Մնացածները շարունակեցին նրա գեղեցիկ կերպով սկսածը:

Վանիւշինի զաւակների ներկայացումից երկու անգամին էլ հասարակութիւնը գոհ հեռացաւ, չափազանց չի լինի ենթադրել, որ նրա երրորդ ներկայացումը դարձեալ կը գրաւի հասարակութեան մի ստուար թիւ:

Ի՞նչ ասենք, «Արքայ Լիրի» մասին, որի ներկայացումը տեղի ունեցաւ Հոկտեմբերի 4-ին: Այն՝ որ Շեքսպիրի ստեղծագործութիւնները մի փոքր անհամապատասխան բեմի վրայ անհամապատասխան ոյժերով ներկայացնելու բաղձաթիւ և այն խոշոր գիտարութիւններ կան: Չափաւոր ոյժերով, թէկուզ միայն մի քանի թերութիւններով անկարելի է պատկերացնել այն հանճարեղ խօսկական ստեղծագործութիւնները, որոնց մէջ համարեա գերմարդկային բան կայ: Տէն իրաւացի կերպով ասում է, որ «Շեքսպիրը նկարագրում է երկու արձան և թողնում է ընթերցողին երեւկայել մի ամբողջ սիտէ»: Իսկ այդ

սիտէն պատկերացնելու համար մի, երկու գերասանի յաջող խաղը բաւական չէ, անհրաժեշտ է բոլորի, առանց բացառութեան բոլորի միահամուռ և կենդանի աջակցութիւնը, այլապէս մէկի-երկուսի թէկուզ լաւ խաղը կը մնայ առանց որոշ ապագորութեան, ինչպէս մի նկար առանց չրջանակի Գ. Պետրոսեան Արքայ Լիւրի գերում մի բաւականին լաւ նկար էր, բայց համարեալ առանց չրջանակի, լաւ մտածուած և գեղեցիկ էր մանաւանդ նրա արտաքինը Տեղ-տեղ նա իրօք մի ձեռք ու վշտացած արքայ էր, շատ անգամ նրա խաղը բարձրանում էր մինչեւ յաջողութեան աստիճանը, բայց այնտեղ մնալու համար ինչքան շատ բան էր հարկաւոր, որ հայ բեմը առ այժմ տալ չի կարող Գ. Արէլեան շատ լաւ կատարեց խեղճ Տոմի գերը, որ մեր կարծիքով նրա տաղանդին համապատասխան գերերից մէկն է։ Այդ երեկոյ ամենացնցող տեսարաններից մէկը եղաւ ցրտից զոզոտ-զայտոզ կիտամերկ, կիտախելագար, այն ողորմելին, որ մեզ տուեց պ. Արէլեան։ Շէքսպիրի պիէտաների ներկայացման դժուարութիւնները միայն մեր բեմի վրայ են, ոչ պակաս դժուարութիւն կայ նաեւ հասարակութեան մտաւոր զարգացման, աստիճանի մէջ։ Շէքսպիրը հասկանալու համար բաւական չէ յուզուել, երբ Արքայ Լիւրը գրկած բերում է իր մեռած աղջկայ դիակը, կամ երբ Համլէտ մեռնում է այնքան տրագիկ պայմաններում, որանք տեսարաններ են, որոնք կարող են յուզել ամենասովորական մարդկանց անգամ։ Շէքսպիրը բեմում արտասանուած իւրաքանչիւր խօսքի մէջն է, իւրաքանչիւր ժեստի, իւրաքանչիւր ծիծաղի ու արցունքի մէջն է։ Նա այն հանճարներից է, որոնց չթոնքից ոչ մի բան չի ընկել, որ խորին կենսական փիլիսոփայութիւն չը պարունակէր։ Հասկանում է այդ բոլորը հասարակութիւնը ահա՛ թէ որտեղ է գլխաւոր դժուարութիւնը։ Շէքսպիրը ծիծաղ ունի, որի համար լալ պէտք է, իսկ անցեալ օրուայ հասարակութիւնը ծիծաղներ ունեցաւ, որի համար ինքը՝ հանճարեղ գեղարուեստագէտը լաց կը լինէր, եթէ լսել կարողանար։ Այսպիսի հասարակութիւն չի կարող վերապրել մի քանի դարով հեռու օտար և այն խորին փիլիսոփայութեամբ գեղուն մի կեանք, կարծում ենք, որ առ այժմ Շէքսպիրին կարելի է հանգիստ թողնել։

Հոկտեմբերի 7-ին տեղի ունեցաւ պ. Շիրվանզադէի «Ունէր իրաւունք» նոր դրամայի ներկայացումը։ Հասարակութեան բաւական խոշոր թիւ այդ օրը լցրել էր թատրոնը։ Մարդիկ եկել էին բեմի վրայ տեսնելու հայ հեղինակի նոր աշխատութիւնը, որ ինչպէս հաւատացնում էին կախօրին պոտտուող

չուկները շօշափել է մի թէև չափազանց հին, բայց միշտ կենսական հարց՝ ամուսինների յարաբերութիւնը, ընտանիքի հիմնական պրինցիպները, Լնդհանուր հետաքրքրութիւնը հասկանալի էր, արդեօք այդ հետաքրքրութիւնը գէթ մասամբ բաւականութիւն ստացաւ: Ահա այդ հարցին է, որ մենք կ'աշխատենք պատասխանել պ. Շիրվանզադէի դրամայի մանրամասն վերլուծութեամբ:

Նախ ասենք, որ դրամայի նիւթն աւելի քան պարզ է: Վաճառական Անտոն Բեգմուրեան, իր առաջին երիտասարդութիւնն անցրած մի մարդ, ամուսնանում է Սօդոմոն Սուրաթեանի մանկամարդ աղջկայ՝ Հերսիլիայի հետ: Կեանքի չար ու բարուն դեռ բոլորովին անծանօթ 18 տարեկան Հերսիլիայ, ինչպէս իմանում ենք իր խոստովանութիւնից, տալիս է իր համաձայնութիւնը մօտ քառասուն տարեկան մարդուն առանց մտածելու, առանց կշռադատելու իր վճռական քայլը, միմիայն, նրա համար, որ իր մայրը այդ գտնում է լաւ, խորհուրդ է տալիս և Բեգմուրեան նրան սիրում է:

Ամուսնութեան հետեւող վեց տարիների ընթացքում Հերսիլիան իրան կամաց-կամաց գտնում է դժբաղդ: Բեգմուրեան իր գործով զբաղուող, բարեբարոյ, տուն, ընտանիք, երեխաներ սիրող մարդ է, մեղմ բնաւորութեան տէր, բայց նա իր շատ սովորական հասկացողութիւններն ունի կնոջ կողման մասին, նա գտնում է, որ կինը մայր է և տնտեսուհի, ուրիշ ոչինչ: Եւ ահա ամուսնու այս հասկացողութիւններն են դառնում Հերսիլիայի դժբաղդութեան պատճառը, հեղինակի ասելով՝ խելօք, զարգացած, զեղասէր, հոգեկան լայն պահանջներով մի կին է, որին իր ամուսինը թւում է չափազանց terre-à-terre: Կինը, օրինակ, սիրում է երաժշտութիւն, հաւատացած է, որ ինքը մեծ տաղանդ ունի, և պէտք է որ գնայ կատարելագործուի, գուցէ մի աշխարհահռչակ տաղանդ է դառնալու, բայց ամուսինն աշխատում է իր պրօզայիկ դատողութիւններով սառը ջուր ածել նրա հոգու տաք թոփշները վրայ, աշխատում է նրան կապել իր երեխաների, իր տան, ամուսնական իր անմիջական պարտաւորութիւնների հետ:

Երկու ամուսինների մէջ ծագած այս անհամաձայնութիւնն է, որ աւուր մեծացող այս անտաղծնիւմն է, որ հեղինակը վերցրել է իբրեւ իր դրամայի անշատման կետ: Վրայ է հասնում Ռուբէն Ալիմբարեան, մի ջահիլ, գեղեցիկ երիտասարդ, որ Պարիզում ուսել է ճարտարապետութիւն, թափառել է արտասահմանի շատ քաղաքներ, բայց որ չի պարապել իր մասնագիտութեամբ, այլ զիլլետանտօրէն

սիրում է գեղարուեստը, գեղեցիկը, նա տիկին Բեգմուրեանի մանկութեան ընկերն է, հին յիշողութիւնները վերանորոգում են, որպէս անհրաժեշտ չաղախ նոր կապերի, նա գեղեցիկ խօսելի դիտէ, նա տեսել է շատ կանայք, հասկանում և բացատրում է կնոջ դերը Անտոն Բեգմուրեանից բոլորովին տարբեր եղանակով, նա սատում է Հերսիլիային, թէ նա անօգուտ տեղը տանջուող մի դժբաղտ էակ է, թէ նա տաղանդ է, քաջալերում է նրա անորոշ տենչերը, հաւատացնում է թէ իր թափառական կեանքի ընթացքում նա այդպիսի կատարելութիւն իրրեւ կին տեսած չէ, և թէ նա արժանի է միայլ վիճակի, այլ միջնավայրի Այս բոլոր ճառերը վերջանում են նրանով, որ Ռուբէնը և Հերսիլիան փոխադարձաբար սիրահարում են։ Բեգմուրեան այդ նկատում է, նա մի լեռնական է, որի արտաքին մեղմութեան, քաղցրութեան տակ ծածկուած է մի խիստ բնաւորութիւն բռնկուող զայրոյթ, նրա կացութիւնը դառնում է անտանելի, իր խանդոտութեան բռնկումների վայրկեաններին նա նոյն-խակ ձեռք է բարձրացնում կնոջ վրայ, թէեւ շարունակում է նրան սիրել և իր արածի վրայ իսկոյն փոշմանում։ Բայց Հերսիլիան էլ իր ընթացքով նրան մղում է դէպի նոյն ծայրայեղութիւնը, աւելի ևս մեծացնում է իրանց մէջ բացուած վիճը և մի օր իր սիրած երիտասարդի՝ Ռուբէնի հետ փախչում է, թողնելով իր երեխաներին, որոնց նա չի էլ սիրում, ինչպէս ինքն է ասում, որովհետեւ նրանք՝ այդ երեխաներն իր չը սիրած մարդուցն են։ Դրամայի այս երեք գլխաւոր գործաղներից դուրս կան նաեւ, Հերսիլիայի ծնողները Սուրաթեան ամուսինները, որոշ տեսակէտից հետաքրքիր դէմքեր, Բեգմուրեանի մտերիմ ազգականը իլիա Մարմարեան մի պարալիտիկ, որ ըստ երեւոյթին ներկայացնում է սառն բանականութիւնը նա էլ համակրում է Հերսիլիային, կայ նաեւ Ռուբէն Ալիմբարեանի քոյրը, որ բժշկութիւն է սովորել և մտադիր է գնալ Պարսկաստան Շահի կանանոցի բժշկուհի դառնալու համար։

Դրամայի հիմնական գաղափարը և հեղինակին առաջնորդող բարոյական սկզբունքները պարզելու համար մի փոքր խորը նայենք այս գործողներին։ Ակսենք գլխաւորից, դրամայի հերոսուհուց, որի շուրջն է դառնում ամբողջ գործողութիւնը, որ իրրեւ կեդրոնական անձնաւորութիւն, անհրաժեշտ օղակ է հանդիսանում պիեսայի գանազան մասերին, և իր ընթացքով տալիս է մեզ կատարուող կենսական երեւոյթների բարոյական փիլիսոփայութիւնը։ Իւրաքանչիւր վէպի կամ դրամայի մէջ ընթերցողը փնտռում է ամենից առաջ կամ մի երազած յանկալի գրութիւնից դուրս բերած մի հերոս,

կամ իրականութիւնից վերցրած մի կենդանի տիպ, արդիւնք իշխող երեւոյթների, պայմանների անխուսափելի տրամաբանութեան, որ ներկայացնում, կամ աւելի ճիշտ մարմնացնում է իր տառապանքների կամ պայքարի մէջ յայտնի միջավայրին յայտնի հասարակութեան պատկանող բազմաթիւ անյայտերի նման յոյզերը, նման իղձերն ու ցաւերը, որ գիտակցական թարգման է հանդիսանում բազմաթիւ կորած մոլորած մարտիկների, անզօր, կամ տգէտ հոգիների մէջ ապրող անօրոշ, բայց տիրող ընդհանուր զգայմունքներին: Ներկայ դէպքում հեղինակը կամեցել է տալ մեզ մէկն այն բնաւորութիւններից, որոնք հրապարակ են գալիս որպէս հասարակաց փրկութեան զոհեր, և իրանց ընթացքով, իրանց պայքարով ու տառապանքներով գնում են տիրապետող խեղդող հոսանքի դէմ, և յաղթանակող կամ յաղթուած, տանում են իրանց հետ ըլւերաւոր բազդակիցների, մթութեան մէջ լացող հոգիների անհուն սէքն ու երախտագիտութիւնը: Հեղինակը կամեցել է, այո՛, բայց նրա փորձը տարաբաղտարար վերջացել է մի կատարեալ անյայտութեամբ: Մշակուած, տրամաբանական հիմունքների վրայ կանգնած կենդանի տիպի փոխարէն, պ. Շիրվանզադէն մեզ տուել է հոգեբանական մի արսուրտ, հերոսունու մի կարրիկատուրա, որ գործում ասում, խօսում է ոչ այն, ինչ պիտի բղխէր որոշ մոմենտի, որոշ իրականութեան մէջ ապրող հոգուց, այլ այն ինչ որ հեղինակը կամենում է, առաջնորդուած որոշ բարոյական հետեւողութիւններ, որոշ մօրալ տալու սխալ տրամաբանութեամբ: Հերսիլիան կենդանի առողջ բանականութեամբ մի էակ չէ, այլ մի ֆիկցիա է:

Ամենից առաջ այդ ամուսնութիւնը, որքան արուեստականութիւն, որքան մտածածին և իրականութիւնի խուսափող մի կացութիւն: Բարեկիրթ, խելայի աղջիկ դեղատէր, կենսասէր ու գեղեցիկ, որ անձանօթ չէ իր շրջապատին, որ լաւ գիտէ թէ իրան հետեւում են շատ ջահիլ երիտասարդներ, իր ընտրութեան մէջ ազատ է, հայրը, ինչպէս յետոյ կը տեսնենք դէպի իր աղջիկն ունեցած իր վերաբերմունքի մէջ հասնում է նոյն-խակ ծայրահեղ ազատամտութեան, մայրը միայն ցանկութիւն է յայտնում Բեգմուրեանին փեսայ տեսնել և այդ «խելացի» «կրթուած» «ճաշակով» ջահիլ աղջիկը այնուամենայնիւ տալիս է իր ձեռքը մի մօտ քառասուն տարեկան մարդու, առանց նրա բնաւորութիւնն ու հասկացողութիւնները գէթ մի փոքր մօտիկից ճանաչելու ինչու: Տրամաբան ու հասկանալի լինէր գուցէ, եթէ պ. Շիրվանզադէն մեզ ասէր, որ այդ աղջիկը պարզապէս գրաւուել է Բեգմուրեանի հարստութեամբ, որով պիտի կարողա-

Նայ իր քաղաքիս կապրիզներին բաւականութիւն տալ Բայ ոչ, Նեղինակին հարկաւոր է, անհրաժեշտ է, որ Հերսիլիան իդէալական կէն համարուի, նա կարծէք ուզում է ասել հասարակութեան, ահա նա, իմ երեւկայած կինը, զգուշացնում եմ ձեզ, որ նա կարող է հակասութիւններ մէջ ընկնել, կարող է յիմարութիւններ ասել, դատարկ և ունայնասէր լինել, կարող է նոյն-իսկ demi-monde-ի զարգերից մէկը լինել, Բայ դուք մի բոպէ չը մոռանաք, որ նա խելօք, զարգացած, իդէալական կին է, նման այն անփորձ նկարչին, որ խնձորի ծառէ նկարում ուռենի է դուրս գալիս, Բայ թիրիմացութեան տեղիք չըտալու համար նկարի ներքեւում գրում է, լսա խնձորի ծառ էլ:

Եւ ինչո՞ւմն է արտայայտւում պ. Շիրվանզադէի իդէալական կնոջ լայն ձգտումները, նրա հոգեկան այն ազնիւ պահանջները, որոնք իրանց անօրինակութեամբ և նորութեամբ այնպէս անողորմ կերպով իբր թէ ընդհարում են իր միջավայրում իշխող հասկացողութիւններին և առաջ են բերում երկու ամուսինների մէջ արագիկական անտագօնիզմը: Նրանում, որ Հերսիլիան երաժշտութիւն է սիրում, որ իմ ամենամանրահայն պայմաններում մի թեթեւօլիկի փութկոտութեամբ սկըսում է դնկլամացիա անել լեռներին նայելով և հառաչել, ինքըն էլ չ'իմանալով թէ ինչու:

Կեց տարի է, ինչ նա ամուսնացել է, արդէն մայր է, դուստներ ունի, և մեր հերոսուհին դժգոհ է իր կայութիւնից կարծէք նրա համար, որ ամուսինը նրա հետ լեռները չի գնում չրջելու, որ նա էլ երաժիշտ չի, որ նա էլ լեռներին նայելիս զնկլամացիաներ չի անում զեղեցիկ մառին, որ նա էլ չի հառաչում թռչնի երգը լսելիս Գեղեցիկը լերան վրայ և երաժշտութեան մէջ, այդ գիտէ Հերսիլիան, Բայ զեղեցիկը կեանքի մէջ, անձնութիւնն մէջ, այս մեր տառապանքներով լի գոյութեան խորհուրդ տուող իդէալի իրական պաշտամունքի մէջ, ցաւած հոգիների տանջանքի փնտթեան մէջ, այդ խուսափում է նրանից, այդ նա չի ճանաչում, այդ նա չի հասկանում, անկարող է հասկանալ Չը կայ այն կակձեցույիչ, այն աղկաւները զայլարող ներքին պայքարը, որ ընտրեալ անհատներին, մարտիրոսներ է դարձնում, չը կայ կեանքի տղեղութիւնների, միլիոնների ծուռած մէջքերին ծանրացած չարիքի հետ ընդհարող, նրա հասանքին դէմ ընթացող այն ուժեղ հոգին, որ գալարւում է արտաքին պայմանների օյմի տակ և որ իր անզօրութեան մէջ անդամ գեղեցիկ է և որի տառապող գլուխը ասես լուսապսակ ունի իր չուրջը:

Այս բոլորը գեղեցիկ չեն Հերսիլիայի համար, մասապի

ցաւերը կարող են վերաւորել նրա էստէտիկական ճաշակը, նա երաժշտութիւն և լեռներ է սիրում և այնպիսի ուժով, որ պատրաստ է ձգել իր տունը, ամուսնուն, երեխաներին, միայն թէ կարողանայ իր դատարկ զեղումները, իր շաղկերատութիւնները դուրս թափել մի իր նման բեղեմների առաջ: Նա գեղապաշտ է մինչև այն աստիճան, որ ինչպէս ինքն է ասում, «սիրում է գեղեցկութիւնը մինչև անգամ յանցանքի մէջ»: Ահա ձեզ դարձեալ մի ֆրագ, որ ոչինչ չի նշանակում, որ մի տրամաբանական ու բարոյական արտուրդ է: «Գեղեցիկը յանցանքի մէջ», բայց յանցանքն ինքն ըստ ինքեան կեանքի դարչ կողմն է, նա գեղեցկութիւն չի պարունակում, նա նոյն ինքը տգեղութիւնն է — ինչպէս վնասել տգեղութեան մէջ գեղեցկութիւն: Այո, կան տիպեր, որոնք հմայք են ճաշակում անգամ արիւնոտ ոճիրների պատկերի առաջ, որոնք երջանկութեամբ հեւում են իրանց դանակի տակ զոհի ոսկորների ճարճատիւնը լսելիս, որոնց հաճոյք են զգում իրանց նմանների տանջանքի առաջ, որոնք գերազոյն էքստազի մէջ են ընկնում կեանքի զարշուրթները տեսնելիս, բայց դրանք բոլորն էլ հիւանդ հոգիներ են, դրանք այլասեռութիւն են, դրանք Լամբրոզոի գրչին արժանի հետաքրքիր սիւսետներ են և ոչ հասարակաց մօրաչն առաջնորդելու կոչուած անհատներ:

Հերսիլիային բեմի վրայ տեսնելիս ես ակամայ յիշեցի Ֆլօբերի «Madame Bovary»-ն, որ չնորհիւ իր ստացած վանական դաստիարակութեան, շարունակ դժգոհ է մի բանից, շարունակ մի ինչ որ վնասում է ամուսնական կեանքից դուրս և վերջ ի վերջոյ առաջին պատահած երիտասարդի գիրկն ընկնելուց յետոյ իր միայնութեան ժամին կրկնում է երջանկութեամբ՝ «Վերջապէս ես էլ սիրական ունիմ!» Դուրս է գալիս, որ նա սիրական էր փնտռում ճիշտ այնպէս, ինչպէս կը կամենար մի լաւ մատանի ունենալուց յետոյ, պարանոցին կախել նաև մի լաւ ոսկէ մանեակ: Սիրականը նրա համար մի լիւրս է, էրօտիկ զգացմունքներին բաւականութիւն տուող մի զարդ: Բայց ֆրանսիացի հեղինակն այդ տիպն ստեղծելով չի կամեցել տալ հասարակութեան կատարեալ կնոջ մի պատկեր, ընդհակառակը, նա ներկայացնում է մեզ ապականած, նեխած միջավայրում առաջ եկած մի հիւանդ բնավորութիւն, մի տգեղութիւն, պ. Շիրվանզադէն տալիս է մեզ Madame Bovary-ի մի ողորմելի կարբիկատուրան, այն էլ իբր օրինակելի տիպ, իբրև «կրթուած, խելացի կին»:

Բարոյական այս գլխիվայր հասկացողութիւնների կողքին հեղինակը թոյլ է տուել նաև մի հոգեբանական կոպիտ սը-

խալը կամենալով զոյց տալ, թէ մինչև որ աստիճան Հերսիլիան ատում է իր ամուսնուն, նա նրան ասել է տալիս թէ՛ «Ես ատում եմ իմ զաւակներին, որովհետև նրանք իրանց հօրն են նման: Ե՞րբ և որտեղ է պատահել պ. Շերվանզագէին մի կին, որ իր զաւակներին ատելիս լինէր իր ամուսնու պատճառով. ծնողական զգացմունքը մայրերի մէջ այնքան զօրեղ է, որ նրանք ոչ մի պայմանում դէպի իրանց ամուսինը տաժած ատելութիւնը նրանց վրայ տարածել չեն կարող: Ատելի ամուսնութիւնից ազատուելուց յետոյ էլ յայտնի է. թէ կանաչք ինչ միջոցների են դիմում իրանց զաւակներից չը գրկուելու համար. աւելին կ'ասեմ. որքան անգամ ատօրեայ կեանքում հակառակ իր կամքին ամուսնացած կ'ենը շատ անգամ առաջին զաւակը ծնելուց յետոյ, սկսում է եթէ չը սիրել, գոնէ մեղմանալ դէպի ամուսինը, կարծէք դէպի զաւակը տաժած սիրոյ ցայտումներն ընկնում են և այն էակի վրայ, որ պատճառն է նրա մայրական երջանկութեան: Ասել թէ կ'ենն ատում է իր զաւակներին, որովհետև նրանք նման են իր ատելի ամուսնուն, կը նշանակի բոլորովին ծանօթ չը լինել նրա մայրական զգացմունքի խորութեան:

Փախուստից յետոյ իր ամուսնուն թողած նամակում Հերսիլիան ասում է թէ՛ «Ես չեմ կարող մնալ, որովհետև պատկանում եմ նրան և իմ կոչմանը»^{*)}: Կնոջ կոչումը ներկայումս ամբողջ աշխարհի սօցիալական բարդ խնդիրներից մէկն է. էմանսիպացիան իր եռանդուն մարտիկներն, ինչպէս և իր կատաղի հակառակորդներն ունի. բազմաթիւ նշանաւոր մտածողներ զբաղուել են և զբաղում են այդ կնճռոտ խնդրով, որ սերտ առնչութիւն ունի ժամանակակից հասարակական կեանքը յուզող բազմաթիւ այլ խոշոր պրօբլեմների հետ: Յամենայն դէպս այդ հարցի մասին երկու նշանաւոր տիրապետող մտաւոր հոսանքներ կան, ոմանց համար կ'ենն իբրեւ ընտանիքի, օջաղի սիւն, մայր է, ամուսին և տնտես, ուրիշների համար նա տղամարդին հաւասար բոլոր իրաւունքներն ունի կեանքի բոլոր ասպարէզներում: Մենք նոր և այն էլ հայ բնմի վրայից լսեցինք, որ կնոջ վերաբերեալ կայ և երրորդ մտաւոր հոսանք, այդ այն է, թէ նա պիտի «ապրի» այդ բառի խիստ սահմանափակ, չեմ բաշատում ասել սեռական մտքով: Կ'ենը պիտի «ապրի»՝ սա գեղեցիկ է. իսկ այն երեխաները, որ նրա արգանդի ծնունդ են, չը պիտի ապրեն, նրանց կարելի է չպրտել փողոց: Կ'ենը պիտի ապրի ուրիշների, անգամ իր սեփական զաւակների երջանկու-

*) Պիէսայից մէջ բերուած խօսքերը միշտ մօտաւորապէս են:

թեան վրայ հաստատելով իր եռասէր, զգայական կեանքի պատուանդանը: Սա էլ գեղեցիկ է. բայց այդ գեղեցկութիւնը ճաշակել, հասկանալ չեն կարող անգամ էմանսիպացիայի ամենատաք, ամենաձայրայեղ պաշտպանները, որոնց համար կանանց հարցի մէջ ամենալինճոտ կողմերից մէկը և երկխաների ապահովութեան, խնամքի հարցն է: Առնուազն չափազանց միամիտ պիտի լինել այս աստիճան խոշոր կենսական պրօբլեմներին այս աստիճան թեթեւութեամբ մօտենալու համար, ինչպէս անում է ներկայ դրամայի հեղինակը:

Երանի թէ այսքան հեշտ լինէր այդ դաւոտ խնդրի լուծումը: Տարաբարադարար ապագան իր հասարակական կազմով բազմաթիւ սիւրպրիզներ է պահում միշտ անգամ մօտաւոր անցեալի համար. թւում է թէ պ. Շիրվանզադէն անգիտանում է տնտեսական-սոցիալական այն բարդ խնդիրները, որոնց շուրջն է դառնում այսօր դասակարգային կատաղի պայքարը, որի այսպէս թէ այնպէս լուծումից է կախուած և կանանց հարցի արմատական լուծումը:

Երկու ամուսինների մէջ այդ իբր թէ իդէալական հողի վրայ առաջ եկած զգոհութիւնը նկատելով, մարդ սպասում էր տեսնել նրան հետեւող մի դրութիւն, ուր գաղափարական մօտիվների մի բարդ հիւսուածքում հերոսահին կ'ընդհատուի իրականութեան անողորմ պահանջներին և այսպիսով հնար կը լինի պատճառաբանուած, հիմնաւորուած մի փիլիսոփայական մօրալ դուրս բերել, բայց այդ բոլորի փոխարէն ասպարէզ եկաւ երկրորդ զխաւոր անձնաւորութիւնը, երիտասարդ Ռուբէն Ալիմբարեան, մի դատարկամիտ bon vivant, մի լօվելլաս, որ կատարեալ դարձրեց պէեսայի անկումը:

Ի՞նչ է ներկայացնում իրանից Ալիմբարեանը, ինչով նա կարողացաւ գրաւել «խելօք, կրթուած, զարգացած» Հերսիլիայի սիրտը: Նրանով, որ նա սովորել է ճարտարագետութիւն, բայց իր մասնագիտութեամբ չի զբաղում, սիրում է գեղարուեստը, թափառել է եւրօպական շատ քաղաքներ, տեսել է շատ կանայք, երեսուն տարեկան է արդէն, բայց կոյս հողի ունի, խօսում է լաւ, անգիր ֆրազներ գիտէ կանանց կոշիկն և նրանց դերի կարեւորութեան մասին: Եւ այսքանը բաւական է, որ Հերսիլիան նետուի նրա գիրկը, որ նրան համարի մի իդէալական անձնաւորութիւն:

Ճանկանում էր պ. Շիրվանզադէն, որ հասարակութիւնն էլ այդ երիտասարդի մէջ մի իդէալական տիպ տեսնէր, եթէ այո՛, այն ժամանակ նա կարող է հաստատ հաւատացած լինել, որ ամեն մի փոքր իշատ է հասկացող, որոշ բարո-

յական սկզբունք ունեցող անձնաւորութեան համար իր թշխած հերոսը միայն նողկանք կարող է պատճառել որպէս մի ցինիկ Ողբալի է այն հասարակութիւնը, ուր Ալիմբարեանի պէս տիպեր կարող են հերոսանալ, արտասուելի է այն զրականութիւնը, ուր նրանք պիտի հանդիսանան իրրեւ կրթիչ տիպեր։ Ուրեմն քաղաքացիական, անհատական, հասարակական պարտաւորութիւններ չը կան կրթութեւն երիտասարդի համար, ուրեմն կարելի է դնալ, թափառել եւրոպական քաղաքներ, վերադառնալ մտնել հայ նահապետական ընտանիքների մէջ և այնտեղ գեղեցիկ տիկիներին ծառեր տակ, հառաչել, ցինիկաբար սեփական կուտութիւնից խօսել և ամենացած վայելքների, տափանքի, աղտեղութեան մէջ հերոսանալ։ Ի՞նչ փոյթ, որ կեանքը, մեր դառն, արտասուելի իրականութիւնը բազմաթիւ կնճառ խնդիրներ է հանել մեր առաջ, ինչ փոյթ, որ թշուառութեան, տղիտութեան, խեղճութեան ճիւղներում թրպրտում են այնքան թշուառներ, ինչ փոյթ արցունքն ու հառաչանքը, որ ամեն օր թափւում և լսւում է մեր շուրջը, Ալիմբարեանը գեղեցիկն է սիրում, Ալիմբարեանը «ապրել է» ուզում, ուստի նա աղատ է ամեն պարտաւորութիւններից և նա... հերոս է, մենք նրան հիացմունք, սրանչացումն ենք պարտական։

Հերսիլիան տխուր է, որ չի կարողացել բարձրագոյն կրթութիւն ստանալ, որով, ով գիտէ, թէ ինչ հրաշքներ պիտի գործէր, բայց հեղինակը մեզ տուել է բարձրագոյն կրթութիւն ստացած մի հայ օրիորդի նմուշ՝ օրիորդ Ալիմբարեանու Նաբժկութիւն է սովորել, նա պատրաստուել է հասարակական գործունէութիւն սկսել, և նա ընտրել է... Շահի հարեմը։ Մենք գիտենք, որ եւրոպացի օրիորդներ կան, որոնք իրանց երկրում տեղ չը գտնելով՝ մասամբ էլ արկածախնդիր և զօրեղ ցնցումների հետամուտ բնաւորութիւնից մղուած գնում են հեռուոր արեւելք, հազար ու մէկ գիշերները երազելու մի իշխանի պալատում կամ պարզապէս դրամ վաստակելու իրրեւ բժշկուհի կամ դաստիարակչուհի։ Բայց միթէ ճշմարիտ մեղանում էլ հայ կրթութեւն կնոջ համար ուրիշ ասպարէզ չը կայ, բայց եթէ Շահի հարեմը Ո՞րտեղից է վերցրել պ. Շիրվանզադէն այս տարօրինակ նմուշները, և արժէր միթէ մի բարձրագոյն կրթութիւն ստացած հայ օրիորդ ներկայացնել բնմի վրայ նրան Պարսկաստանի մի հարեմն առաջնորդելու համար։

Սուրպրիզները սակայն սրանով չեն վերջանում, ահա և Հերսիլիայի հայրը՝ Սուրաթեան, յիսունին մօտ մի մարդ, որ բացականչում է, թէ իր աղջիկն իրաւունք ունի իր ընթացքի մէջ, թէ նա պիտի ապրի, թէ նա աղատ է իր վայելքների, իր

զգայական խնթութիւնների մէջ: Անշուշտ, հեղինակն այնքան միամիտ չի լինի պնդելու, թէ մի հատ այդպիսի մարդ կարող է ցոյց տալ ամբողջ հայ ժողովրդի մէջ, այդ տիպը նրա ստեղծածն է. ճաշակի բան է, որի առաջ մեզ կը մնայ լռել:

Դրամայի մնացած երկրորդական անձնաւորութիւնները մասին կարելի է և չը խօսել: Ընդհանրապէս կարելի է ասել, որ հեղինակի հիմնական գաղափարը, նրան առաջնորդող սկզբունքը մնաց օդի մէջ կախուած, առանց իրականութեան վրայ հող գտնելու:

Եւ ճշմարիտ, եթէ նիւթը վերցրած է մեր կեանքից, հայ միջավայրից, ապա պիտի զարմանալ հեղինակի այս ծայրայեղ և դատապարտելի անծանօթութեան վրայ, որովհետեւ նրա երեսակայած, արուեստական ձեւով յերկրած տիպերը ոչ մի առնչութիւն չունին հայ կեանքի հետ, նրանց հայ անունները հեզնութիւն են միայն: Գուցէ նա կամեցել է տալ հայ հասարակութեանը նրա միջավայրից անկախ մի իդէալական, ցանկալի դրութեան պատկեր, որին պիտի ձգտել, որի համար պիտի տքնել, այդ դէպքում նրա փորձը մի տխուր գրական կատաստրօֆ է միայն, որովհետեւ այդ պիեսայի մէջ, ինչպէս տեսանք, մոռացութեան են մատնուած բարոյական ամենատարբարական հասկացողութիւնները մարդկային պարտաւորութիւնների մասին, մարդկային հոգին իր տրամաբանական արտայայտութիւնների մէջ ցաւալի կերպով խեղաթիւրուած է, գործող անձինք մի մի մանեքներն են, մի մի մեքենաներ են, որոնք ոչինչ չեն ասում ոչ գլխին և ոչ սրտին:

Դերասանները կատարեցին իրանց պարտքը բարեխղճութեամբ, բայց նրանց բոլոր տաղանդն ու ջանքերն անկարող եղան կենդանութիւն տալ մի դիակի. պ. Շիրվանզադէի պիեսան մի մեռած ծնունդ է:

Հոկտեմբերի 18-ին ներկայացուած Օստրովսկու «Անմեղ մեղաւորները» այն պիեսաներից մէկն է, որի մասին կարելի է ասել տիպեր ունի, բայց գործողութեան ամբողջութիւն և տեխնիկա չունի: Եւ այդ յաջող ընտրած և տաղանդաւոր կերպով պատկերացրած տիպերը իբրեւ գործող անձինք իրար հետ շատ քիչ կապ ունին, նրանց յարաբերութիւնները, նրանց ընդհարումները խիստ արուեստական են, իրերի բնական ընթացքի տրամաբանութիւնը լիստ թոյլ է: Թւում է, թէ սկզբից մինչև վերջը գործող անձինք պատահաբար, զիպուածով են երես առ

երես դալիս, կամ աւելի ձիւտ հեղինակը գորով է նրանց հրապարակ բերում, որ այս կամ այն բանն ասեն, այս կամ այն բանն անեն:

Նայեցէք այս նեղնամովին, այս ապօրինի դաւակին, բազդի և հասարակութեան խորթ որդուն, որ մանկութիւնից սկըսեալ տառապում է հասարակական անարդարութիւնից, որ հալածում է ամեն կողմից իբրեւ ապօրինի ծնունդ, որի գըլխին ծնած օրից ծանրանում է ընթացիկ բարոյականութեան ողորմելի լոգիկան: Եւ այդ մենակ, աղքատ ու պատառոտած, հալածականը, որ իր կացութեան բոլոր գիտակցութիւնն ունի, արհամարհում է հզօրներին, արհամարհում է ամբողջ հասարակական կազմը և վեհօրէն հրաժարում է գթութիւն մուրալ, նա մի ըմբոստ է, և հպարտ է իր ըմբոստութեամբ:

Այս միւսը, այս օղորմելի Շմագան, այս գզգռած, զրոնեւրում ապրող թափառական զերասանը, որ կեանքի պայքարի մէջ ունի միայն իր հիւմորը և խորամանկութիւնը, փոքրիկ խորամանկութիւն, որ հազիւ հնար է տալիս նրան երբեմն կերակրուել, ինչպէս ասում է ժողովուրդը իր կեանքի ընթացքում մի քանի անգամ «ձեռքը կուշտ փորի վրայ դնել»: Հրաշալի մի տիպ է այն, հասարակական ստորին խաւարում սողացող օղորմելի այն մութ գոյութիւններից մէկը, որոնք իրանց չահատակութիւնների, խաւար արարքների մէջ անգամ երբեք զարչելի չեն, միշտ արդահեակի. որոնք իրանց կեանքի ամենայնօրին մանրամասնութեան մէջ անգամ դէմ առ դէմ են հանում աշխարհի հզօրների և խեղճերի յարաբերութեան բոլոր անարդարութիւնը:

Այս պիեսայի տրիօն կազմող երրորդ անձնաւորութիւնը՝ Լիւբովը, աղքատ ու ազնիւ աղջիկը, լքուած մի անսիրտ երիտասարդից, կեանքի անթիւ դրամաների անմեղ զոհներից մէկը, որչափ բեալականութիւն, որքան կիզիչ ցաւ կայ նրա կրքած յուսախաբութեան, նրա կրած տանջանքների մէջ:

Սրանք բոլորն էլ տիպեր են, և լաւ մտածուած տիպեր, ափսոս, որ հեղինակը տեղ-տեղ մեղօգրամայի ձև է տուել իր այսքան իրական, այսքան յուզիչ խնդիրներ չօշափող պիեսային և տեխնիկական բազմաթիւ անյարմարութիւններ ըստեղծել ղերակատարների համար:

Պ. Արէլեան առանց այն էլ բեմի վրայ լայնարձակ չարժուիներ, բնական, չը ճնշուած ժեստեր ունի, այս անգամ իբրեւ կեանքի զարչութիւնների, նրա ախտեղի կողմերի դէմ բողոքող, իբրև մի յամառ, անընկճելի, ըմբոստ իրօք աւելի դե-

դեղիկ էր քան երեքը, նրա իւրաքանչիւր չարժուած, իւրաքանչիւր մօմենտին բռնած զիրքը մի կենդանի հպարտութիւն, մի պատկերաւոր բողբոջ էր:

Առաջին անգամ տեսայ պ. Արաքսեանին բեմի վրայ և այն Շմագայի վերին աստիճանի դժուար դերում: Եւ կուզեմ նրան էլի տեսնել, շարունակ տեսնել այս աստիճան համապատասխան դերում: Կօմիկի, մի քիչ խեղկատակի դերում ամեն մի դերասանի համար ամենալուտանգաւոր թակարդը չափազանցութիւնն է, որի մէջ շատ հեշտութեամբ կարելի է ընկնել: Ողորմելի Շմագայի փափուկ դերը նա ինչ հմտութեամբ տարաւ, ներքնայարկերի, ափան ճաշարանների, ուրախ, անհոգ կեանքի փիլիսօփայութիւնն իր հմուտ բացատրողն ունեցաւ այդ օրը: Պ. Արաքսեան մի շնորհալի գերասան է, գրաւիչ խաղով:

Օրիորդ Ֆելեկեան (Վարդիթեր) Լիւբով—Կրուչինայի դերը կարողացաւ գոհացուցիչ կերպով տանել: Այդ դերը իսկապէս դժուար է ոչ միայն այն պատճառով, որ հոգեբանական բարդութիւններ, բազմապիսի ու նուրբ յոյզեր է պարունակում, այլ որովհետեւ շատ տեղ խիստ արուեստական է և դերակատարին գնում է տեխնիկական անյարմարութիւնների մէջ:

Պ. Պետրոսեան հարուստ ու բարեմիտ կալուածատէր Մուրովի երկրորդական դերը կատարեց իրան յատուկ մշտական յաջողութեամբ:

Այս ցանկը չերկարացնելու համար ասենք, որ միւս դերակատարները բարեխղճօրէն կատարեցին իրանց պարտքը:

Մի փոքրիկ հասարակութեան փոքրիկ թատերական խմբից շատ պահանջող չը պիտի լինել, այդ հասկանալի է, բայց մի բան, որի համար ոչ մի զիջողութիւն տեղի ունենալ չի կարող, դա բեմական լեզուի խնդիրն է: Բոլոր քաղաքակիրթ երկրներում մարդիկ թատրոն են գնում մաքուր, անխառն մայրենի բարբառը լսելու և բեմը մի անփոխարինելի զօրավիգ է լեզուի հարստութիւնները, կիրթ ձևերը, սիրուն, ականջին հաճելի հնչիւնները երեւան հանելու համար: Ցաւալի է, որ մեր բեմի մասին այդ տակաւին ասել չի կարելի. թէ թարգմանութիւնների անյաջող լեզուն և թէ մի քանի դերասանների խորթ արտասանութիւնը խոչընդոտ են հանդիսանում այդ բանին: Մի կոշտ անհարազատ հնչիւն, մի սխալ ֆրազայ, մի ծիծաղելի դարձուածք որ և է պատեմիկ վայրկեանում բաւական է ամբողջ տպաւորութիւնը փչացնելու համար: Հաւատարմած կնք սակայն, որ հայ դերասանները, որոնք այնքան դժուարութիւն-

ների յաղթում են՝ կը խուսափեն այդ թերութիւնից և մեզ կը տան վերջապէս բեմից մաքուր հայերէն։ Նրանց միայն խորախուսել է պէտք, նիւթական և բարոյական խրախուսանք։ Հարկաւոր է բեմը դնել հաստատ հիմքերի վրայ, նրան ազատել անախորժ պատահականութիւններից, հարկաւոր է աջակցել լայն կերպով այն մի բուռն անձանց, որոնք ամեն ինչ անում են այդ օգտակար գործը վարելու համար։ Իսկ ինչ է անում հայ հասարակութեան ունեւոր այն մասը, որ իրան կրթութեամբ, առաջաւոր համարելու յաւակնութիւնն ունի։ Այդ հարցի պատասխանը ամեն ներկայացման ժամանակ մենք գտնում ենք այն դատարկ օթեակների մէջ, որոնք սպասում են հանդիսատեսի, բայց իրանք են դառնում գիտողութեան և տխուր խորհրդածութիւնների նիւթ։

Ա.